

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

1927 NÜFUS SAYIMINA GÖRE ERZURUM VİLAYETİ'NİN NÜFUS ÖZELLİKLERİ

Handan HAYKIR

Dr. Öğr. Üyesi Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Fakültesi Basın Tekniği Bölümü

handanhaykir@firat.edu.tr

0000-0001-7302-8141

Atıf / Citation: Haykır, H. (2023). 1927 nüfus sayımına göre Erzurum Vilayeti'nin nüfus özellikleri. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (İNİJOSS), 12(2), 369-384.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1362714>

Öz

Osmanlı döneminde modern anlamda ilk nüfus sayımı, asker sayısını belirleme ve vergi toplama işlerini düzenleme amacıyla 1831 yılında yapılmıştır. Sadece erkek nüfusun tespitinin yapıldığı sayımda çeşitli sebeplerden dolayı yaşanan vergi eşitsizliklerinin giderilmesi ve askerlik yapacak Müslümanların sayısının belirlenmesi amaçlanmıştır. 1844 yılında yapılan nüfus sayımına kadın nüfus da dâhil edilmiştir.

Osmanlı'da son nüfus sayımı 1914 yılında yapılmıştır. Bu sayıma göre Osmanlı Devleti'ndeki toplam nüfus 18.520.016'dır. Bunun 15.044.846'sı Müslüman nüfus, 3.475.170'i gayrimüslim nüfustan oluşmaktadır. Erzurum, Erzincan ve Beyazıt sancaklarından oluşan Erzurum Vilayeti'nin nüfus oranı ise genel nüfusun % 4.4'ünü oluşturmaktadır. Nüfusun 673.297'si Müslüman, 142.135'i gayrimüslim olmak üzere toplamı 815.432 kişidir.

Yaşanan savaşlar sonucu gerçekleşen toprak kayıpları ve göçler, ülkenin demografik yapısında önemli değişikliklere sebep olmuş ve mevcut nüfus hakkında ki bilgiler geçerliliğini yitirmişti. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte var olan nüfus potansiyelinin bilinmesi ve değerlendirilmesi amacıyla yeniden bir nüfus sayımına ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için öncelikle 25 Nisan 1926'da 3517 sayılı kararname ile bir talimatname çıkarılmış ve Başvekalete bağlı İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuştur. 2 Haziran 1926'da ülke nüfusunun sayısını ve nüfusun özelliklerini belirlemek amacıyla, hükümet tarafından meclise sunulan kanun teklifi kabul edilerek kanunlaşmıştır. Gerekli hazırlıkların tamamlanmasının ardından, 28 Ekim 1927 yılında genel nüfus sayımı yapılmış, ülkenin sosyal, kültürel, ekonomik vb. birçok alanında önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Bu çalışmamızda Erzurum vilayetinin idari yapısı ve tarihsel süreç içerisindeki nüfus özellikleri hakkında bilgiler verilecek, 1927 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre Erzurum vilayetinin nüfusu, cinsiyet ve yaş dağılımı, eğitim düzeyi, çalıştığı iş kolları, etnik yapısı, dili ve inançları, medeni halleri, sağlık durumları ile ilgili istatistikî sonuçlar incelenerek değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, nüfus, 1927 yılı nüfus sayımı, demografik yapı.

POPULATION CHARACTERISTICS OF ERZURUM PROVINCE ACCORDING TO THE 1927 POPULATION CENSUS

Abstract

In the Ottoman period, the first population census in a modern sense was conducted in 1831 with the aim of determining the number of soldiers and collecting taxes. This census only recorded the male population and aimed to address various tax inequalities and determine the number of Muslim men eligible for military service. In 1844, a census was conducted that included the female population. The last population census in the Ottoman Empire was conducted in 1914, revealing a total population of 18,520,016, with 15,044,846 Muslims and 3,475,170 non-Muslims. Erzurum Vilayet, consisting of the sancaks of Erzurum, Erzincan, and Beyazıt, accounted for 4.4% of the total population.

Subsequent to wars, territorial losses, and migrations, significant demographic changes occurred, rendering the existing population data obsolete. With the establishment of the Republic, there arose a need to ascertain the country's population potential for planning and policymaking purposes. To this end, a directive was issued on April 25, 1926, through decree number 3517, leading to the establishment of the General Directorate of Statistics under the Prime Ministry. On June 2, 1926, a bill was presented to the parliament with the objective of determining the size and characteristics of the country's population. Following deliberations, the bill was accepted and passed into law. After completing the necessary preparations, the general population census took place on October 28, 1927, yielding essential information about various aspects of the country, including its social, cultural, and economic dimensions.

In summary, this study provided information about the administrative structure of Erzurum Vilayet and the demographic characteristics throughout its historical development. It analyzed statistical results from the 1927 population census, shedding light on Erzurum Vilayet's population size, gender and age distribution, education levels, occupational profiles, ethnic composition, language usage, religious affiliations, marital status, and health status. These findings contribute to a comprehensive understanding of the region's demographics during that era.

Keywords: Erzurum, population, 1927 population census, demographics.

GİRİŞ

XIX. yüzyılın başlarında Erzurum Eyaleti: Merkez Sancak, Erzincan, Hınıs, Kelkit, Malazgirt, Tortum, Şarkî Karahisar (Şebinkarahisar), İspir, Kuruçay, Pasin, Mamervan, Kozancan (Pülümür), Kiğı ve Mecenkerd sancaklarından oluşuyordu. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte yeni bir eyalet düzenine geçilmiş ve bu sistem Erzurum'da 1845 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Birçok vilayette yapıldığı gibi, Erzurum'da da bazı sancaklar birleştirilmiş ve bu sancakların askeri, idari ve mali işleri bir müşirin yönetimine verilmiştir. 1846-1847'de ilk kez yayınlanan Devlet Salnamesinde, Erzurum Eyaleti, Erzurum Merkez Livası, Çıldır, Kars, Beyazıt ve Dersim livalarını kapsamaktadır (Komisyon, 1982, s. 2705).

1864 tarihli vilayet kanununa göre yeniden bir düzenlemeye gidilmiş, Erzurum sekiz sancak ve kırk sekiz kazadan oluşan bir vilayet haline getirilmiştir. Böylece Erzurum Vilayeti Erzurum Merkez, Çıldır, Muş, Kars, Şarkî Karahisar, Beyazıt, Erzincan ve Van-Hakkari sancaklarından oluşmuştur. 93 Harbi sonunda Erzurum topraklarının bir kısmı Rusya'ya bırakıldığı için idari taksimat tekrar düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre, Erzurum Vilayeti, merkez sancak, Erzincan, Bayburt ve Beyazıt sancaklarından oluşmuştur (Komisyon, 1995, s. 328).

1899'da Bayburt Sancağı'nın Erzurum Vilayeti dışında kalması, 1878'de Rus işgaline giren Kars, Ardahan ve Oltu'nun 1918'de kurtarılması ve 1914'de Erzincan'ın, 1925'de Beyazıt'ın ayrılmasıyla, Erzurum Vilayetinin sınırları yeniden değişmiştir (Komisyon, 1982, s. 2705).

Cumhuriyet döneminde yapılan idari düzenlemelerin ardından Erzurum'un sınırları yeniden değişmiştir. 1925 yılında, Erzurum Merkez, Bayburt, İspir, Tortum, Pasinler, Hınıs, Tercan, Yusufeli, Nerman ve Kiğı olmak üzere on kazadan oluşan bir vilayet haline gelmiştir (Şaşmaz, 2014, s. 155).

1. OSMANLI DÖNEMİ ERZURUM NÜFUSU

Erzurum'da Tanzimat öncesi nüfusla ilgili bilgiler ancak yabancı gezginlerin eserlerinden elde edilebilmektedir. Örneğin batılı seyyah J. Brandt, 1828 Rus istilasından bir yıl önce Erzurum nüfusunun 130.000 olduğunu ve bunların büyük çoğunluğunu Türklerin, 25.000'ne yakınına da gayrimüslimlerin oluşturduğunu, ancak bir yıl süren işgal sırasında, Erzurum nüfusunun yaşanan Müslüman ölümleri ve göçleri sonucu 20.000'e düştüğünü bildirmiştir (Özgezer, 2006, s. 242). Yine Rus ordusu ile gözlemci olarak Erzurum'a gelen ve Erzurum'un işgaliyle ilgili bilgi veren Aleksandr Puşkin adlı Rus yazar, Erzurum nüfusunu 100.000 olarak kaydetmiştir (Küçük, 1977, s. 186-187).

Osmanlı'da devletin askeri ve mâli durumunu görmek, halkın ekonomik düzeyini ve askerliğe elverişli kişi miktarını belirlemek için çeşitli nüfus ve mal sayımı çalışmaları yapılmıştır. Önceleri tahririler şeklinde sürdürülen bu çalışmalar, Osmanlı'daki ekonomik ve askeri gelişmelerin bir neticesi olarak değişime uğramış ve 19. yüzyılda yeni bir şekil almıştır. Oluşan yeni koşullar içerisinde vergi ve askerlik için müsait nüfusu görmek üzere öncelikle 1828-29 döneminde bir sayım yapılmış ancak Rusya'yla yapılan savaş sonucu tamamlanamamıştır. 1830-31 yıllarında, ülke genelinde yeniden bir sayım yapılmış ve hazırlanan defterleri muhafaza etmek için devlet merkezinde Ceride Nezareti ve bunun bir uzantısı olarak taşrada defter nazırlıkları teşkil edilmiştir (Haykır, 2019, s. 489-490).

1831 yılında bazı eyaletlerde uygulamaya konan nüfus sayımı, Erzurum'da 1836 yılında Erzurum Kadısı Halil Sıdkı Efendi tarafından yaptırılmıştır. Aynı dönemde Van nüfusunu da tespit ettirip kaydettiren Kadı Sıtkı Efendi, tüm kayıtları İstanbul'a göndermiştir. Fakat yapılan araştırmalarda Van Eyaleti'ne ait nüfus defterlerine ulaşıldığı halde, Erzurum defterleri bulunamamıştır (Küçük, 1977, s. 186). Bu tarihte Erzurum ve çevresinde birçok gayrimüslimin Rusya'ya göç etmiş olduğu halde hala eski kayıtlara göre cizye toplanması, mevcut reayanın şikâyet etmesine sebep olmuş, bu sebeple 1842 yılında da sadece gayrimüslim erkek nüfusun sayımı yapılmıştır. Sayım sonunda, gayrimüslimlerin oturduğu pek çok köy ve mahallelerin boşalmış olduğu, Erzurum genelinde 13.556 gayrimüslim erkeğin yaşadığı ve 6.000'den fazla gayrimüslim erkeğin azaldığı tespit edilmiştir (Komisyon, 1995, s. 328).

1845 yılında Tanzimat Fermanı'nın Erzurum'da uygulanmaya başlanmasıyla birlikte, vilayette yaşayan müslim ve gayrimüslim erkek nüfusun tespit edilmesi amacıyla yeni bir nüfus sayımı yapılmasına karar verilmiştir. Askeri ve sivil memurlar tarafından gerçekleştirilen sayım 1847 yılında tamamlanmıştır. Sayım modern usullere göre yapılmış ve on kaza ayrı ayrı ele alınmıştır. Elde edilen veriler ışığında, Erzurum Vilayetinin Türk erkek nüfusu 78.447, gayrimüslim erkek nüfusu da 27.182 olarak tespit edilmiştir. Bu bilgilere göre, Müslüman Türk nüfusun geçen zaman içinde artarken, gayrimüslim nüfusunun azaldığı görülmektedir (Küçük, 1977, s. 191).

Yine 1881-83 yıllarında yapılan genel nüfus sayımda, Erzurum nüfusu 312.206'sı Müslüman, 82.662'si gayrimüslim olmak üzere toplam 394.868 kişidir. 1914 yılında yapılan nüfus sayımında ise Müslüman nüfus 673.297, gayrimüslim nüfus ise 142.135'e çıkmıştır. Gayrimüslimler arasında çoğunluğu 125.657 kişi ile Ermeniler oluşturmaktadır (Karpaz, 2010, s. 262-263, 358-360).

2. 1927 YILI GENEL NÜFUS SAYIMI

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin öncelikli sorunlarından biri mevcut nüfus hakkındaki bilgilerin yetersiz olmasıydı. Uzun süren savaşlar yaşamış, bu savaşlar sonucu toprak ve nüfus kaybetmiş, aynı zamanda özellikle Balkanlardan birçok göç almış devletin, mevcut 1914 yılı nüfus kayıtları gerçeği yansıtmıyor ve amacına hizmet edemiyordu. Ülke sorunlarına acil çözümler üretmek, modern Türkiye'yi inşa etmek ve eldeki kaynakları en iyi şekilde değerlendirebilmek için uygulanacak devlet politikalarında, var olan insan gücünün de tespit edilmesi, bu sebeple de acilen genel bir nüfus sayımının yapılması gerekiyordu (Haykır, 2019, s. 491).

Bu amaç doğrultusunda önemli adımlar atılmış, öncelikli olarak 25 Nisan 1926'da İstatistik Genel Müdürlüğü kurulmuş ve kurumun başına Belçikalı istatistikçi Camille Jackquart getirilmiştir. Sayımın bir an önce gerçekleştirilmesi gerektiği hususunda 11 Mayıs 1926 tarihli bir Başbakanlık bildirgesi yayınlanmıştır. Daha sonra, 16 Mayıs 1926'da hazırlanan Umumi nüfus tahriri hakkındaki 9 maddelik kanun layihası, 2 Haziran 1926 tarihinde TBMM tarafından kabul edilmiştir (Ural-Arslan, 2016, s. 505-506).

Çıkarılan kanun ve sayımın gerekliliği ile sayıma ilişkin talimatnameler, İstanbul Şehremaneti Mecmuasında yayınlanmış, tüm hazırlıkların tamamlanmasının ardından 28 Ekim 1927'de genel nüfus sayımı yapılmıştır (Haykır, 2019, s. 492).

Yapılan 1927 Nüfus Sayımı sonucuna göre Türkiye Cumhuriyeti'nin genel nüfus dağılımı şu şekildedir:

Tablo 1. 1927 Nüfus Sayımı sonucuna göre genel nüfus dağılımı (TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül-III, Ankara 1929, s. 8).

1927 Yılı Türkiye Geneli Nüfus Sayısı	Erkek	Kadın	Toplam	Nüfus yoğunluğu
	6.563.879 (% 48.1)	7.084.391 (% 51.9)	13.648.270 (% 100)	18

1927 nüfus sayımında ülke nüfusu 13.648.270'dir. Bu nüfusun 6.563.879'u erkek, 7.084.391'i kadındır. Kadınlar nüfusun % 51.9'unu erkekler ise % 48.1'ini oluşturmaktadır. Çıkan tabloda kadın nüfusunun erkek nüfusundan fazla olduğu görülmektedir. Buna göre her 1000 erkeğe karşılık 1071 kadın var demektir. Kadın-erkek arasındaki bu dağılımın en önemli sebebi ise yakın bir zamanda yaşanmış olan savaşlarda, erkek nüfus kayıplarının daha fazla olmasıdır. Toplam nüfusun % 23.20'si şehirlerde, % 76.80'i kırsalda yaşamaktadır. Ülkenin nüfus yoğunluğu ise 18'dir.

Türkiye geneli nüfusun % 75.8'i köylerde, % 24.2'si merkezlerde yaşamaktadır.

3. ERZURUM'DA 1927 NÜFUS SAYIMI SONUÇLARI

1926 ve 1927 yıllarında yapılan düzenlemelerle Erzurum Vilayeti, Erzurum, Tortum, Pasinler, Tercan, Hınıs, İspir ve Oltu olmak üzere yedi kazadan meydana gelmiştir. Vilayetin Erzurum kazası Aşkale, Ilıca ve Ovacık nahiyeleri ile 173 köyden, İspir Kazası Kızık ve Nurgah nahiyeleri ile 130 köyden, Oltu Kazası Ulur, Kusur ve Petkir Nahiyeleriyle 171 köyden, Pasinler Kazası Pasin-i Süfla, Karayazı ve Velibaba nahiyeleriyle 205 köyden, Tercan Kazası Karakulak, Manas ve Yavi nahiyeleriyle 171 köyden, Tortum Kazası Azuret ve Namervan nahiyeleriyle 98 köyden, Hınıs Kazası Halil Çavuş, Söylemez, Taşkesen, Karaçoban ve Gökoğlan nahiyeleriyle 216 köyden oluşmuştur (Şaşmaz, 2014, s. 155).

Bu kaza, nahiye ve köylerde yapılan 1927 yılı nüfus sayımında Erzurum Vilayetinin toplam nüfusu 270.426 kişi olarak tespit edilmiştir. Buna göre Erzurum nüfusu, Türkiye nüfusunun % 1.98'ini oluşturmaktadır. Erzurum'da toplam 63.262 konut tespit edilmiştir. Buna göre her 100 eve denk gelen nüfus miktarı 484 kişidir. Nüfusun % 88'i (238.969) kırsalda % 12'si (31.457) şehirde yaşamaktadır. Şehirde yaşayan nüfusun çoğunluğunu % 53'le erkekler oluşturmaktadır.

3.1. Erzurum'da Nüfusun Kazalara ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Erzurum Vilayetinde toplam nüfusun 132.249'u erkek, 138.177'si kadındır. Vilayet nüfusunun % 51'ini kadın nüfus, % 49'unu erkek nüfus oluşturmaktadır. Türkiye geneli kadın-erkek nüfusuyla orantılıdır. Yüzölçümü 26.330 km olan Erzurum'un nüfus yoğunluğu 10.3'dür ve genel nüfus yoğunluğu ortalamasının altındadır.

Tablo 2: 1927 Balıkesir Genel Nüfus Sayımının İlçelere ve Cinsiyete Göre Dağılımı (TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, s. VII-VIII)

İlçeler	Erkek	Kadın	Toplam	Yüzölçümü	Nüfus Yoğunluğu
Erzurum	39.930	38.204	78.134	4.015	19.5
İspir	13.732	19.099	32.831	2.810	11.7
Hınıs	11.428	11.343	22.771	5.055	4.5
Oltu	18.417	18.579	6.996	2.460	15.0
Pasinler	17.404	17.163	34.567	4.545	7.6
Tercan	16.343	17.537	33.880	4.275	7.9
Tortum	14.995	16.252	31.247	3.170	9.8
Toplam	132.249	138.177	270.426	26.330	10.3

Erzurum'da nüfusun en fazla olduğu yer, nüfusun % 29'unu oluşturan Erzurum Merkezdir. Daha sonra nüfus oranına göre sırasıyla % 15 ile Oltu, % 14 ile Pasinler, % 13 ile Tercan, % 11 ile İspir, % 10 ile Tortum, % 8 ile Hınıs kazaları gelmektedir. Merkez, Hınıs ve Pasinler'de erkek sayısı, diğer kazalarda da kadın sayısı fazladır. Nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu yer nüfus sayısı ile doğru orantılı olarak Erzurum merkezdir. Fakat bazı kazaların nüfus sayısı daha az olmasına rağmen yüzölçümünün küçük olmasından ötürü nüfus yoğunluğu daha fazladır. Örneğin İspirin

nüfusu Pasinler ve Tercan'dan az olmasına rağmen yüzölçümü olarak daha küçüktür ve bu yüzden de nüfus yoğunluğu bu iki kazadan fazladır. Nüfus yoğunluğu en az olan kaza 4.5 ile Hınıs'tır.

3.2. Erzurum'da Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Erzurum'da nüfusun yaş gruplarına göre dağılımında en yüksek oran 94.343 kişi ile 20-45 yaş aralığındaki nüfustur. Bu grup Erzurum nüfusunun % 35'ini oluşturmaktadır. Bunların % 57'si kadın, % 43'ü erkektir. 19 yaş ve altı kişi sayısının toplamı 132.236'dır ve 20-45 yaş aralığının aksine, erkek sayısı % 54 (71.614) ile kadın sayısından (60.622) daha fazladır. 46-60 yaş aralığındaki kişi sayısı 27.383'dür ve % 54 oranla kadın nüfusu fazladır. 61-70 yaş aralığındaki grupta erkek nüfus kadın nüfustan fazladır. Erzurum'da 71 ve üstü nüfusun sayısı 5.057'dir. Nüfusun sadece 0,1'inin yaşı bilinmemektedir.

Tablo 3: 1927 Yılı Balıkesir'de Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Ankara 1929, s. XXIV).

Yaş Grupları		0-1	1-2	3-6	7-12	13-19	20-45	46-60	61-70	71+	Yaşı Bilinmeyen
Cinsiyet	Erkek	7.017	11.819	17.434	15.479	18.815	40.301	12.690	5.990	2.417	237
	Kadın	5.776	10.371	15.994	12.650	15.831	54.042	14.693	4.977	2.640	203
Toplam		12.793	22.190	34.478	28.129	34.646	94.343	27.383	10.967	5.057	440

Bu sonuçlara göre Erzurum Vilayeti, üretime ve gelişime katkı sunabilecek genç bir nüfusa sahiptir. Ayrıca 19 yaş ve altı guruptaki erkek sayısının fazla olması, özellikle savaşlarda yaşanan erkek nüfus kayıplarından dolayı oluşan kadın-erkek oranı arasındaki makasın kapanması bakımından önemlidir.

3.3 Erzurum'da Nüfusun Medeni Hale Göre Dağılımı

Erzurum'da medeni hale göre nüfusun dağılımında çoğunluğu % 49 ile bekârlar oluşturmaktadır. Erkek bekâr sayısı kadın bekâr sayısından fazladır. Erzurum'da evli nüfusun oranı % 45'dir. Evli erkek ile kadın sayısında bir eşitlik yoktur. Kadın evli sayısı, erkek evli sayısından 4.756 fazladır. Bu durum, Erzurum'da çok eşli evliliğin yaygın olabileceğini göstermektedir. Erkeklerin, çalışmak amacıyla başka yerlere göç etmiş olması da bu farka sebep olmuş olabilir. Bunun yanında 20 ve üstü nüfusun ortalaması alındığında evli nüfus oranı % 58 olarak görülmektedir. 18-19 yaşında olan ve sayısı bilinmeyen bir kısım nüfusun evli olabileceği dikkate alınacak olunursa, evlenme yaşında olan kimselerin çoğunluğunun aile kurduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4: 1927 Yılı Balıkesir'de Nüfusun Medeni Hale Göre Dağılımı (TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Ankara 1929, s. XXIV)

Medeni Hal	Bekâr	Evli	Dul	Boşanmış	Meçhul	Toplam
Erkek	72.652	57.817	1.645	85	53	132.249
Kadın	60.358	62.573	14.790	413	43	138.177
Toplam	133.010	120.390	16.432	498	96	270.426

Erzurum'da 16.432 kişi dul olarak tespit edilmiştir. Kadınlar dul nüfusun % 90'ını oluşturmaktadırlar. Dul kadın sayısı, dul erkek sayısının yaklaşık dokuz katıdır. Aradaki bu kadar fazla farkın sebepleri arasında, öncelikli olarak savaşlarda kaybedilen erkek nüfusun kadın nüfusundan fazla olması gösterilebilir. Yine, eşi öldükten sonra yeniden evlilik yapmış olan dul erkeklerin sayısının, yeniden evlilik yapmış dul kadınlardan daha fazla olması bu farkın nedenleri arasında olabilir.

Türkiye genelinde olduğu gibi Erzurum'da da boşanma sayısı azdır. Türk aile yapısının temellerinin güçlü olması ve aile kurumunun boşanmayla ortadan kaldırılmasının toplum tarafından uygun görülmemesi, evliliklerin her türlü zorluğa ve soruna karşın sürdürülmeye çalışılmasında önemli bir etkidir. Boşanan erkek sayısı 85 iken, boşanan kadın sayısı 413'dür. Bu durum, boşanan erkeklerin yeniden evlenmiş olduğu veya kadının, çok eşli bir erkekten ayrıldığı, erkeğin ise hala evli olarak görüldüğü şeklinde yorumlanabilir.

3.4. Erzurum'da Nüfusun Meslek Dallarına Göre Dağılım

Nüfusun büyük çoğunluğu ziraatla uğraştığı için, diğer mesleklere verilen cevapların ayrıntılı bir sınıflamaya imkân vermeyeceği düşüncesiyle meslekler dokuz gruba ayrılmıştır. Çalışan nüfusun ortalaması % 36'dır. Erzurum'da nüfusun % 32 sini ziraatla uğraşanlar oluşturmaktadır. Bu oran Türkiye ortalamasıyla aynıdır. Meslek grupları içerisinde ise zirai faaliyetlerle uğraşanların ortalaması % 89'dur. Diğer meslek grupları ise çalışan nüfusun sadece % 11'ini oluşturmaktadır. Çalışan nüfusun çoğunluğunda % 73'le erkekler yer almaktadır. Erzurum'da mesleği olmayan ya da bilinmeyen 172.082 kişi mevcuttur ve bu oran genel nüfusun % 64'ünü oluşturmaktadır ve bu nüfusun % 65'i kadındır.

Tablo 5: 1927 Yılı Balıkesir'de Nüfusun Mesleklere Göre Dağılımı (TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Ankara 1929, s. XXXVII).

Meslekler	Ziraat	Sanayi	Ticaret	Serbest	Memur	Hâkim	Ordu	PTT	Muhtelif	Meslekler Toplamı	Mesleksiz veya Meçhul
Erkek	61.420	2.578	2.786	478	1.090	45	2.652	164	907	72.120	60.129
Kadın	26.016	56	18	20	14	3	-	-	97	26.224	111.953
Toplam	87.436	2.634	2.804	498	1.104	48	2.652	164	1.004	98.344	172.082

Ziraatla uğraşanların % 70'ini erkekler, % 30'unu kadınlar oluşturur. Ziraatla uğraşan nüfusun en çok olduğu yer ise % 22'yle Merkezdır. Daha sonra sırasıyla % 20 ile İspir, % 17 ile Oltu, % 14 ile Tortum, % 11 ile Pasinler, % 11 ile Tercan ve % 5 ile Hınıs gelmektedir.

Erzurum'da ikinci sırada % 4 ile hizmet sektörü gelmektedir. Çoğunluğu merkezde görev yapmaktadır. Bu grubun % 67'si ordu mensubudur ve hepsi erkektir. Daha sonra sırasıyla % 28'i memur, % 4'ü PTT ve % 1'i hâkim olarak görev yapmaktadır. Çalışanların çoğunluğu erkektir. Sadece 3 hâkim, 14 memur kadın çalışan vardır ve bu da hizmet sektöründe çalışan nüfusun % 0.5'inden bile daha azdır.

Çalışan nüfus içinde üçüncü sırada % 3 ile ticari faaliyetler yer alır. Erzurum'da çalışan nüfusun % 3'ü ticari faaliyetlerde bulunmaktadır. % 99'u erkek nüfustur. Ticari faaliyet sürdüren nüfusun en fazla olduğu yer % 80 ile yine merkezdir.

Dördüncü sırada sanayi gelmektedir. Türkiye geneli % 3.7 olan sanayide çalışan nüfus, Erzurum'da % 2.5'dir ve çoğunluğu % 98 ile erkekler oluşturur. Sanayide çalışan nüfusun bu kadar düşük olması, tüm yurttaki olduğu gibi Erzurum vilayetinde de sanayi alanında ne kadar geri kaldığını, bu yüzden de bu alanda istihdam sağlanamadığını göstermektedir. Sanayide çalışan nüfusun % 77'si merkezde yer almaktadır.

Erzurum'da yapılan meslekler arasında beşinci sırada % 11 ile muhtelif işler, altıncı sırada ise 0.5 ile serbest meslek gelmektedir.

3.5. Erzurum'da Nüfusun Doğum Yerlerine Göre Dağılımı

Erzurum'da yaşayan nüfusun % 92'si Türkiye doğumludur. Kadın-erkek arasında fazla bir fark olmasa da çoğunluğu 51 ile kadınlar oluşturur. Başka bir ülkede doğup Erzurum'da yaşayanların oranı ise % 8'dir. Bunların çoğunluğunu % 7.5 Rusya'da doğmuş ve Anadolu'ya göçe zorlanmış Türk nüfustur (Demirtaş, 2011, s. 18). Bu nüfusun % 80'i Oltu kazasında yaşamaktadır. Rusya doğumlu kadınlar, erkeklerden fazladır. Bununla birlikte Erzurum'da 201 İran, 73 Sırbistan, 29 Bulgaristan, 13 Yunanistan, 4 Irak, 2 Suriye, 2 Macaristan ve birer Afrika-Asya, Avusturya, Lehistan, Romanya doğumlu nüfus bulunmaktadır. 217 kişinin ise doğum yeri bilinmemektedir.

Tablo 6: 1927 Yılı Balıkesir'de Doğum Yerlerine Göre Nüfusun Dağılımı (TCBİUM, 1927 *Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I*, Ankara 1929, s. XCIV).

Ülkeler	Erkek	Kadın	Toplam
Türkiye	122.403	127.161	249.564
Afganistan	-	-	-
Mısır	-	-	-
Irak	3	1	4
İran	158	48	201
Suriye	-	2	2
Sair Afrika-Asya	-	1	1
Almanya	-	-	-

Arnavutluk	-	-	-
İngiltere	-	-	-
Avusturya	-	1	1
Belçika	-	-	-
Bulgaristan	10	19	29
Fransa	-	-	-
Yunanistan	4	9	13
Macaristan	-	2	2
İtalya	-	-	-
Lehistan	1	-	1
Romanya	1	-	1
Rusya	9.494	10.820	20.317
Sırbistan	21	52	73
Sair Avrupa Memleketleri	-	-	-
Amerika	-	-	-
Meçhul	156	61	217

3.6. Erzurum'da Nüfusun Ana Dillere Göre Dağılımı

Erzurum'da nüfusun % 85.5'i Türkçe konuşmaktadır. Bunların % 51'i kadın, % 49'u erkektir. Anadili Türkçe olan nüfusun çoğunluğu % 33.5'le merkezde yaşamaktadır. En fazla konuşulan ikinci anadil Kürtçedir ve Erzurum nüfusun % 13.47'sini oluşturur. Anadili Kürtçe olan kadın-erkek sayısı arasındaki fark çok azdır. Anadili Kürtçe olanların % 44.75 Hınıs kazasında yaşamaktadır. Erzurum'da Çerkezce konuşanların sayısı 137'dir ve nüfusun 0.05'ini oluştururlar. Yaşanan Osmanlı-Rus savaşları sırasında, Rusların mezaliminden kaçıp Osmanlıya sığınan Müslümanlar arasındaki Çerkezler Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirilmişlerdir (Akyüz, 2008, s. 38). Erzurum'daki Çerkezlerin % 75'lik çoğunluğu Hınıs kazasında yaşamaktadır. Erzurum'da sayısı az olsa da 34 kişi Acemce, 14 kişi Ermenice, 10 kişi Arnavutça, 6 kişi Rumca, 4 kişi Arapça ve 1 kişi Bulgarca konuşmaktadır. Diğer veya bilinmeyen dillerin nüfustaki oranı % 1.06'dır.

Tablo 7: 1927 Yılı Balıkesir'de Nüfusun Anadillere Göre Dağılımı (TCBİUM, 1927 *Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I*, Ankara 1929, s. LXVI).

Anadiller	Erkek	Kadın	Toplam
Türkçe	112.545	118.473	231.018
Rumca	3	3	6
Ermenice	4	10	14
Fransızca	-	-	-

İtalyanca	-	-	-
İngilizce	-	-	-
Arapça	4	-	4
Acemce	27	7	34
İbranice	-	-	-
Çerkezce	77	60	137
Kürtçe	18.250	18.172	36.422
Tatarca	-	-	-
Arnavutça	6	4	10
Bulgarca	-	1	1
Sair ve Meçhul Diller	1.333	1.447	2.780

3.7. Erzurum'da Nüfusun Tabiiyetine Göre Dağılımı

Erzurum nüfusunun % 99.9'u Türk'tür. Farklı milletlerden olan nüfusun % 0.09'u İranlı, % 0.01 ise Rus'tur ve çoğunluğu erkektir. Bunların hepsi Erzurum merkezde yaşamaktadırlar.

Tablo 8: 1927 Yılı Balıkesir'de Nüfusun Tabiiyete Göre Dağılımı (TCBİUM, 1927 *Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I*, Ankara 1929, s. LXXX).

Ülkeler	Erkek	Kadın	Toplam
Türkiye	132.088	138.102	270.170
Afganistan	-	-	-
Irak	-	-	-
İran	168	65	233
Almanya	-	-	-
Arnavutluk	-	-	-
İngiltere	-	-	-
Avusturya	-	-	-
Belçika	-	-	-

Bulgaristan	-	-	-
Fransa	-	-	-
Macaristan	-	-	-
İtalya	-	-	-
Lehistan	-	-	-
Romanya	-	-	-
Rusya	13	10	23
Sırbistan	-	-	-
SairAvrupa Memlekt.	-	-	-
Amerika	-	-	-
Meçhul	-	-	-

3.8. Erzurum Nüfusunun Dinlere Göre Dağılımı

Erzurum'da halkın % 99.98'i Müslümandır. Farklı dine mensup nüfusun sayısı 50'dir. Bunlar sırasıyla 15'i Hristiyan, 12'si Ermeni, 10'u Ortodoks, 9 Katolik, 1 Protestan'dır. 2 kişinin de dini inancı bilinmemektedir.

Tablo 9: 1927 Yılı Balıkesir'de Nüfusun Dinlere Göre Dağılımı (TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Ankara 1929, s. LII).

Kazalar	İslam	Katolik	Protestan	Ortodoks	Ermeni	Hristiyan	Musevi	Sair Dinler	Dinsiz veya Dini Meçhul
Erkek	132.229	2	1	5	3	8	-	1	-
Kadın	138.147	7	-	5	9	7	-	-	2
Toplam	270.376	9	1	10	12	15	-	1	2

3.9. Erzurum'da Nüfusun Okur-Yazarlık Durumuna Göre Dağılımı

1927 yılı nüfus sayımında, Türkiye geneli okuma-yazma bilenlerin sayısı 1.111.496 kişidir. Buna göre genel nüfusun sadece % 8.61 okuma-yazma bilmektedir. Yedi yaş ve üzeri nüfusa göre hesaplandığında ise % 17.4 erkek, % 4.6 kadın olmak üzere nüfusun toplamda % 10.58'i okuma-yazma bilmektedir.

Erzurum'da okuma-yazma bilenlerin oranı, Türkiye ortalamasının altındadır. Yedi yaş ve üzeri nüfus içerisinde okuma-yazma bilen erkekler % 9.3, kadınlar ise % 1.07'dir. Toplamda ise nüfusun % 5.04'ü okuma-yazma bilmektedir. Bunların % 70'i merkezde yaşamaktadır. Okuma-yazma oranının en düşük olduğu yer ise İspir kazasıdır.

Erzurum'da kadınların % 98.93'ü, erkeklerin ise % 90.7'si toplamda da % 94.96'sı okuma yazma bilmemektedir.

Tablo 10: 1927 Yılı Balıkesir'de Nüfusun Okur-Yazarlık Durumu Göre Dağılımı (TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Ankara 1929, s. XXVIII).

Okur-Yazarlık	Okuma-Yazma Bilen	Okuma-Yazma Bilmeyen
Erkek	9.013	123.236
Kadın	1.128	137.049
Toplam	10.141	260.285

3.10. Erzurum'da Nüfusun Sakatlıklara Göre Dağılımı

Erzurum nüfusunun % 98.6'sında herhangi bir sakatlığı yoktur. Erzurum'da 599 kör, 433 Topal, 219 sağır, 159 çolak ve 41 kambur olmak üzere toplamda 1451 sakat bulunmaktadır. Bu da nüfusun % 0.53'ünü oluşturur. Erzurum'daki sakatların % 66'sı erkektir. Sakatlıkların en fazla olduğu kaza Merkez, en az olduğu kaza ise Hınıs'tır. Nüfusun % 61'inin sakatlık durumu tespit edilememiştir.

Tablo 11: 1927 Yılı Balıkesir'de Nüfusun Sakatlıklara Göre Dağılımı (TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Ankara 1929, s. LII).

	Maluliyet siz	Kör	Sağır- Dilsiz	Topal	Çolak	Kambur	Maluliyet i bilinmeyen
Erkek	129.628	340	159	301	128	28	1.665
Kadın	137.245	259	60	132	31	13	437
Toplam	266.873	599	219	433	159	41	2.192

SONUÇ:

1927 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre Erzurum Vilayetinin nüfusu, cinsiyet ve yaş dağılımı, eğitim düzeyi, çalıştığı iş kolları, etnik yapısı, dili ve inançları, medeni halleri, sağlık durumları incelendiğinde genel nüfus ortalamasıyla benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Erzurum, Tortum, Pasinler, Tercan, Hınıs, İspir ve Oltu olmak üzere yedi kazadan meydana gelen Erzurum

Vilayetin toplam nüfusunun 132.249'u erkek, 138.177'si kadındır. Dolayısıyla vilayet nüfusunun % 51'ini kadın nüfus, % 49'unu erkek nüfus oluşturmaktadır. Yüzölçümü 26.330 km olan Erzurum'un nüfus yoğunluğu 10.3'dür ve genel nüfus yoğunluğu ortalamasının altındadır.

Erzurum'da nüfusun en fazla olduğu yer, nüfusun % 29'unu oluşturan Erzurum Merkezdir. Daha sonra nüfus oranına göre sırasıyla % 15 ile Oltu, % 14 ile Pasinler, % 13 ile Tercan, % 11 ile İspir, % 10 ile Tortum, % 8 ile Hınıs kazaları gelmektedir.

Erzurum'da nüfusun yaş gruplarına göre dağılımında en yüksek oran 94.343 kişi ile 20-45 yaş aralığındaki nüfustur. Bu grup Erzurum nüfusunun % 35'ini oluşturmaktadır. Bunların % 57'si kadın, % 43'ü erkektir. 19 yaş ve altı kişi sayısının toplamı 132.236'dır ve 20-45 yaş aralığının aksine, erkek sayısı % 54 (71.614) ile kadın sayısından (60.622) daha fazladır. Bu sonuçlara göre Erzurum Vilayeti, üretime ve gelişime katkı sunabilecek genç bir nüfusa sahiptir. Ayrıca 19 yaş ve altı guruptaki erkek sayısının fazla olması, özellikle savaşlarda yaşanan erkek nüfus kayıplarından dolayı oluşan kadın-erkek oranı arasındaki makasın kapanması bakımından önemlidir.

Erzurum'da medeni hale göre nüfusun dağılımında çoğunluğu % 49 ile bekârlar oluşturmaktadır. Bunun yanında 20 ve üstü nüfusun ortalaması alındığında evli nüfus oranı % 58 olarak görülmektedir. 18-19 yaşında olan ve sayısı bilinmeyen bir kısım nüfusun evli olabileceği dikkate alınacak olunursa, evlenme yaşında olan kimselerin çoğunluğunun aile kurduğu anlaşılmaktadır.

Dul kadın sayısı, dul erkek sayısının yaklaşık dokuz katıdır. Aradaki bu farkın sebepleri arasında, öncelikli olarak savaşlarda kaybedilen erkek nüfusun kadın nüfusundan fazla olması gösterilebilir. Yine, eşi öldükten sonra yeniden evlenmiş olan erkeklerin sayısının, kadınlardan daha fazla olması bu farkın nedenleri arasında olabilir.

Türkiye genelinde olduğu gibi Erzurum'da da boşanma sayısı azdır. Türk aile yapısının temellerinin güçlü olması ve boşanmanın toplum tarafından uygun görülmemesi bunda önemli bir etkidir. Boşanan erkek sayısı 85, boşanan kadın sayısı 413 olarak tespit edilmiştir. Bu durum, boşanan erkeklerin yeniden evlenmiş olduğu veya kadının, çok eşli bir erkekten ayrıldığı şeklinde yorumlanabilir.

Meslek grupları içerisinde ise zirai faaliyetlerle uğraşanların ortalaması % 89'dur. Diğer meslek grupları ise çalışan nüfusun sadece % 11'ini oluşturmaktadır. Çalışan nüfusun çoğunluğunda % 73'le erkekler yer almaktadır.

Erzurum'da yaşayan nüfusun % 92'si Türkiye doğumludur ve çoğunluğu 51 ile kadınlar oluşturur. Başka bir ülkede doğup Erzurum'da yaşayanların oranı ise % 8'dir.

Erzurum'da nüfusun % 8.5'i Türkçe konuşmaktadır. Anadili Türkçe olan nüfusun çoğunluğu % 3.5'le merkezde yaşamaktadır. En fazla konuşulan ikinci anadil Kürtçedir ve Erzurum nüfusun % 13.47'sini oluşturur.

Erzurum nüfusunun % 99.9'u Türk'tür. Farklı milletlerden olan nüfusun % 0.09'u İranlı, % 0.01 ise Rus'tur ve çoğunluğu erkektir. Bunların hepsi Erzurum merkezde yaşamaktadırlar. Erzurum'da halkın % 99.98'i Müslümandır. Farklı dine mensup nüfusun sayısı sadece 50'dir.

1927 yılı nüfus sayımında, Türkiye geneli okuma-yazma bilenlerin sayısı 1.111.496 kişidir. Buna göre genel nüfusun sadece % 8.61 okuma-yazma bilmektedir. Yedi yaş ve üzeri nüfusa göre hesaplandığında ise % 17.4 erkek, % 4.6 kadın olmak üzere nüfusun toplamda % 10.58'i okuma-yazma bilmektedir.

Erzurum'da okuma-yazma bilenlerin oranı, Türkiye ortalamasının altındadır. Yedi yaş ve üzeri nüfus içerisinde okuma-yazma bilen erkekler % 9.3, kadınlar ise % 1.07'dir. Toplamda ise nüfusun % 5.04'ü okuma-yazma bilmektedir. Bunların % 70'i merkezde yaşamaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

Countries derive a significant portion of their energy needs from non-renewable energy sources such as coal, oil, and natural gas, collectively known as fossil fuels. Considering the potential of these energy sources to respond to increasing demand, it is evident that the geographical distribution of underground resources is not balanced or equitable worldwide. The growing consumption and production needs have particularly directed countries towards the non-renewable energy source, petroleum, which has led to discussions of the depletion of oil reserves for the first time. During this period, increased use of raw materials and petroleum gave rise to the Oil Crisis of 1973. In this context, the disadvantages of non-renewable energy sources, including their limited lifespan, high cost, and unsustainable consumption, have become a concern for countries actively involved in the production process on the global stage. Furthermore, the fact that non-renewable energy sources harm the environment, disrupt ecological balance, and even lead to environmental destruction, exacerbates the serious global issue of global warming as a result of the greenhouse effect.

The KOF Globalisation Index serves as a valuable instrument for assessing and dissecting global economic integration (Dreher, Gaston, & Martens, 2018). This index provides an evaluation of the extent of globalization within nations and underscores disparities in economic integration. Nations with elevated levels of globalization often exhibit a more competitive stance in terms of economic growth and trade. Within the realm of contemporary societies, the issue of energy consumption looms as a pivotal concern for achieving sustainable development goals. Turkey, a country currently undergoing rapid economic expansion and industrial advancement, stands as an illustrative case for examining the repercussions of globalization on energy utilization.

Previous scholarly investigations have predominantly indicated a positive correlation between globalization and increased energy consumption (Oluç & Güzel, 2021). Nonetheless, it is essential to acknowledge that the impact of globalization on energy consumption can vary considerably among nations, influenced by a multitude of determining factors.

In the case of Turkey, it becomes imperative to scrutinize the nation's energy consumption levels and structural characteristics in relation to the KOF Globalisation Index. Factors such as the proportion of the industrial sector's contribution to Turkey's energy consumption growth, the volume of trade, and the degree of reliance on foreign energy sources warrant careful consideration. Notably, a nation's level of development and prosperity is intricately linked to its

utilization of energy resources. Consequently, both developed and developing countries tend to exhibit higher energy consumption relative to their counterparts. The heavy dependence on non-renewable energy sources to meet a substantial portion of Turkey's escalating energy demand, driven by economic growth, presents an economically disadvantageous scenario. This is primarily due to the adverse impact on trade balances and the consequent exacerbation of trade deficits and foreign source dependency. Consequently, from an economic perspective, it disrupts both the trade balance and the balance of payments.

In summary, the principal objectives and contributions of this article are as follows: to evaluate the correlation between energy consumption and the globalization index within the context of renewable energy. This evaluation will encompass an analysis of Turkey's data spanning from 1973 to 2015, utilizing the Eviews 11 software package. To this end, the initial phase of the analysis involved conducting unit root tests to ascertain the presence of unit roots in the variables. Subsequently, asymmetrical causality tests (Hatemi J-Roca (2014)) and frequency causality tests (Breitung and Candelon (2006)) were employed to probe the causal relationships between the series. The outcomes of these analyses reveal that there is no causal relationship between the positive (increase in energy consumption) and negative (decrease in energy consumption) components of energy consumption and the positive (increase in globalization) and negative (decrease in globalization) components of the globalization index. However, a causality link is discerned from energy consumption to the globalization index, achieving statistical significance at the 5% level in the medium and long term. Additionally, according to the results of the Breitung and Candelon (2006) causality test, a causal relationship is identified from energy consumption to the globalization index, achieving statistical significance at the 10% level in the short and long term.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için destek almamıştır. / The author have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Kaynakça

TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Ankara 1929.

TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül-II, Ankara 1929.

TCBİUM, 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, Ankara 1929.

Haykır, H. (2019). "1927 Nüfus Sayımına Göre Balıkesir İlının Nüfus Özellikleri", *Ergün Öz Akçora Armağanı*, C. 2, Hiper Yayın, İstanbul, s. 487-504.

Haykır, H. (2018). "1927 Nüfus Sayımına Göre Kocaeli Vilayetinin Nüfus Özellikleri", *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-V*, Kocaeli/Türkiye.

- Küçük, C. (1977). "Tanzimat Devrinde Erzurum'un Nüfus Durumu", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 7-8, İstanbul, s. 185-224.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul.
- Özgezer, Y. (2006). "Tanzimat Öncesi Erzurum Şehrinin Demografik Yapısı (1251/1835 Tarihli Nüfus Yoklama Defterine Göre)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 29, Erzurum, s. 239-266.
- Komisyon; "Erzurum", *Yurt Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 1982, s. 2678-2813.
- Komisyon, "Erzurum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 321-338.
- Şaşmaz, M. (2008). *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C. VI, Ankara, 2014.
- Akyüz, Jülide; "Göç Yolları'nda Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri" *Bilig*, S.46, s. 37-56.
- Demirtaş M. (2011). "Osmanlı'ya Gelen Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunları", *Bilig*, S. 57, s. 17-44.